

تأثیر اقتصاد تک محصولی بر شاخص توسعه انسانی: مطالعه موردی کشور

عراق

وداد محمد جبر^۱

حسینعلی مهرنیا^۲

پروانه سلاطین^۳

دستیابی به توسعه اقتصادی یکی از مهمترین اهداف دولتهاست و این فرصت برای کشورهایی که دارای منابع طبیعی از جمله نفت هستند، بیشتر فراهم است. درآمدهای اقتصاد تک محصولی از طرق مختلفی بر اقتصاد کشورهای صاحب منابع نفتی تأثیرگذار است. بسته به مکانیزم استفاده از این درآمدها؛ درآمدهای نفتی می توانند عاملی برای تسریع یا مانعی برای حرکت به سمت توسعه اقتصادی باشند. در این راستا هدف اصلی این مطالعه بررسی میزان تأثیرگذاری رانت نفتی بر توسعه اقتصادی در کشور عراق می باشد. نتایج حاصل از برآورد مدل با استفاده از روش *ARDL* در دوره زمانی ۱۹۹۰-۲۰۲۲ نشان داد که رانت نفتی تأثیر مثبت و معنی دار و مجذور آن تأثیر منفی و معنی دار بر شاخص توسعه انسانی به عنوان معیار نشان دهنده توسعه اقتصادی در کشور عراق داشته است. بنابراین رابطه غیرخطی میان رانت نفتی و توسعه اقتصادی در کشور عراق وجود دارد. در یک نگاه اجمالی درآمدهای نفتی می توانند دو اثر متضاد بر شاخص سرمایه انسانی به عنوان معیار نشان دهنده توسعه اقتصادی داشته باشند. درآمدهای نفتی می توانند از طریق فراهم نمودن منابع کافی برای بودجه آموزشی دولت موجبات تقویت و توسعه سیستم آموزشی را فراهم نمایند و از این طریق به تقویت سرمایه انسانی منجر شوند. اما در عین حال، گسترش درآمدهای نفتی و به دنبال آن ایجاد یک دولت رانتهی در اقتصاد می تواند منابع نفتی را به هدف گروه های رانت جو تبدیل نموده و به جای تخصیص درآمدهای نفتی به زیرساخت های آموزشی آن را تبدیل به ابزاری برای سیاست های عامه پسند و ضد توسعه تبدیل نماید. سایر نتایج برآورد مدل نشان داد که کیفیت حکمرانی تأثیر معنی داری بر شاخص توسعه انسانی به عنوان معیار نشان دهنده توسعه اقتصادی در کوتاه مدت و بلند مدت در کشور عراق ندارد. اما نرخ شهرنشینی و رشد اقتصادی تأثیر مثبت و معنی داری بر شاخص توسعه انسانی به عنوان معیار نشان دهنده توسعه اقتصادی در کوتاه مدت و بلند مدت در کشور عراق دارند. ضریب تصحیح خطا نشان داد که در هر دوره ۵۳ درصد از عدم تعادل در شاخص توسعه انسانی تعدیل شده و به سمت روند بلندمدت خود نزدیک می شود.

کلیدواژه‌ها: اقتصاد تک محصولی، توسعه اقتصادی، *ARDL*، شاخص توسعه انسانی

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب، تهران ایران widadmohammedjbor@gmail.com

۲- استادیار، گروه معارف اسلامی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران mehria.hossinali@yahoo.com

۳- استادیار، گروه اقتصاد، واحد فیروزکوه، دانشگاه آزاد اسلامی، فیروزکوه، ایران Par_salatin@yahoo.com

مقدمه

نفت یکی از منابع اصلی تولید انرژی در سراسر جهان محسوب می‌شود. فواید و کاربردهای این کالا سبب گردیده تا از آن به عنوان کالای استراتژیک که نقش مهمی را در روابط بین کشورها ایفا می‌نماید، یاد کنند. درآمدهای ناشی از منابع طبیعی همچون نفت به مانند یک شمشیر دو لبه عمل می‌کنند؛ (آقای و همکاران، ۱۳۹۸) از یک طرف درآمدهای نفتی از طریق فراهم نمودن منابع کافی برای بودجه آموزشی دولت موجبات تقویت و توسعه سیستم آموزشی می‌گردند. همچنین از طریق سرمایه گذاری در صنعت، تولید، خرید کالاهای سرمایه ای، تحقیق و توسعه و همچنین سرمایه گذاری در مسائل فرهنگی و اجتماعی منجر به توسعه اقتصادی کشورها می‌شود؛ و از طرف دیگر با مدیریت نادرست و ناصحیح این درآمدها و خرج آنها در هزینه های جاری و ترویج فرهنگ مصرف گرایی، کشورها را از قافله توسعه اقتصادی دور نگه می‌دارد؛ درآمدهای نفتی می‌توانند اندازه دولت را آن چنان بزرگ سازند که جایی برای فعالیت بخش خصوصی مولد باقی نماند. تضعیف تولید بخش خصوصی به معنای تضعیف سرمایه انسانی در نتیجه توسعه اقتصادی تلقی می‌شود. زیرا تولید بخش خصوصی بیش از هر نهاد دیگری به سرمایه انسانی نیاز دارد. (شاو و یانگ^۱، ۲۰۱۴) شیخ زاده، (۱۳۹۸) درآمدهای نفتی با کاهش سرمایه گذاری فیزیکی، افزایش نقدینگی و تورم، افزایش فساد و رانت، کاهش ارزش پول ملی و در نتیجه کاهش رقابت پذیری داخلی و نابودی بخش های تولیدی اقتصاد مانند صنعت و کشاورزی می‌تواند رشد بلند مدت اقتصادی را مختل سازد. (گیلفاسون و ژوگا^۲، ۲۰۰۶، ساکس و وارنر^۳ ۲۰۱۰، آرزکی و پلوگ^۴، ۲۰۱۱، بروکنر^۵، ۲۰۱۰، فاروق و همکاران^۶، ۲۰۱۳، مرادبیگی و هوگ^۷، ۲۰۱۶) (آقای و همکاران، ۱۳۹۸)

بارنی و همکاران^۸ (۲۰۱۸) در مطالعه ای به بررسی نقش بلندمدت درآمدهای نفتی در توسعه و رشد اقتصادی کشور کویت در قالب مدل اقتصادسنجی کلان پویا پرداختند. نتایج بیانگر آن است که تولید داخلی کشور کویت تحت تاثیر درآمدهای نفتی و پیشرفت های تکنولوژیکی می‌باشد. همچنین تکانه های نفتی اثر بلندمدت بر تولید در آن کشور دارند. پیروان مکتب بنیادگرایی همانند لویس^۹ (۱۹۸۰) و روستو^{۱۰} (۱۹۶۰) بر این باورند که عمده ترین عامل

---

۱. Shao & Yang

۲. Gylfason, T., Zoega, G.

۳. Sachs, J.D., Warner, A.M.,

۴. Arezki, R., vander Ploeg, F.

۵. Brückner, M.

۶. - Farooq, A., Shahbaz, M., Arouri, M. & Teulon, F.

۷. - Morad beige, M., Hook Law, S.

۸. Burney, N. A., Mohaddes, K., Alawadhi, A., & Al-Musallam, M.

۹. Lewis, W. A.

۱۰. Rostow

محدودکننده رشد و توسعه اقتصادی کمبود سرمایه است و درآمدهای حاصل از منابع طبیعی (به ویژه نفت) می تواند این کمبود را به خوبی جبران نماید (سید نورانی و خسروشاهی، ۱۳۹۲) شیخ زاده، (۱۳۹۸) روزن اشتاین در سال های ۱۹۴۳ و ۱۹۶۱ و مورفی و همکاران در سال ۱۹۸۹ نیز تشریح نمودند که کشورهای فقیر به منظور خارج شدن از چرخه فقری که در دایره آن گرفتار شده اند نیازمند تکانه بزرگی هستند که این چرخه را بشکنند. صادرات منابع طبیعی از جمله نفت قادر است، ارز و سرمایه مورد نیاز را برای این کشورها فراهم کرده، زمینه های تکانه را به وجود آورد. از دیدگاه جشی^۱ (۱۹۷۰) افزایش پس انداز داخلی لزوماً به سرمایه گذاری بیشتر نمی انجامد. بخش مهمی از سرمایه گذاری لازم برای رشد و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی متکی بر درآمدهای ارزی خارجی مانند درآمدهای حاصل از منابع طبیعی (نفت) است. شیخ زاده، (۱۳۹۸)

با توجه به نقش غیرقابل انکار درآمدهای حاصل از منابع طبیعی در فرایند سرمایه گذاری و تشکیل سرمایه می توان دریافت که بسیاری از نظریات مرسوم توسعه ای بر نقش مثبت منابع طبیعی در فرایند رشد و پیشرفت تأکید داشته اند. (آهنگری و همکاران، ۱۳۹۴) (شیخ زاده، ۱۳۹۸)

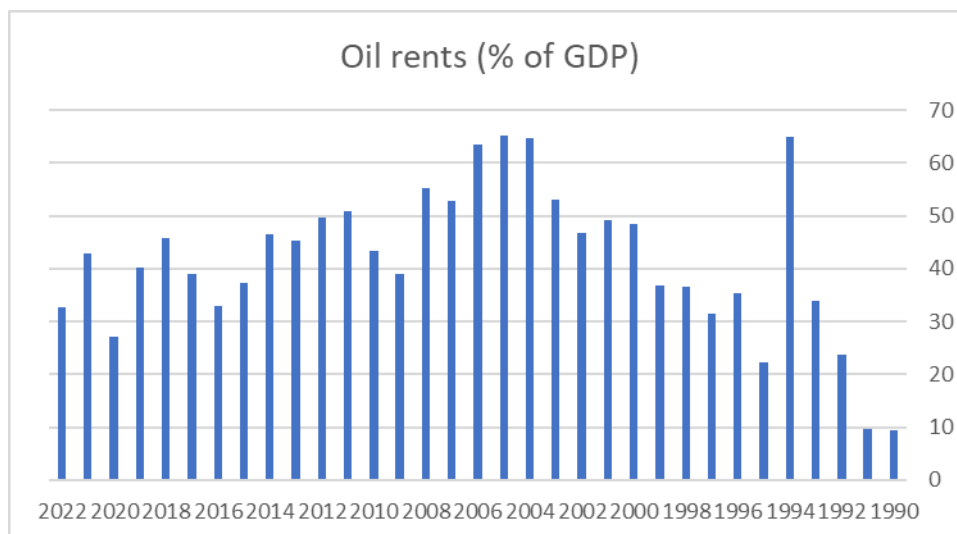
در این راستا دولت رانتیر به دولتی اطلاق می شود که بیش از ۴۰ درصد منابع مالی خود را از فروش منابع طبیعی نفت و گاز و ... بدست آورد. رانت نفت از طریق تقویت بخش غیرقابل مبادله اقتصاد مانند بخش خدمات و تضعیف نسبی بخش قابل مبادله اقتصاد (صنعت و کشاورزی) موجب برهم خوردن توازن بخش های قابل مبادله و غیرقابل مبادله می شود و در نهایت فرآیند رشد اقتصادی را تضعیف می نماید. (مهرآرا و همکاران، ۱۳۹۰) از دیگر پیامدهای رانت نفتی کاهش نقش درآمدهای مالیاتی است. انحصار در بهره برداری از منابع طبیعی انگیزه استقلال و عدم پاسخگویی را ایجاد می نماید. در کنار این موضوع مردم نیز تقاضای پاسخگویی کمتری از دولت در جهت ایجاد امنیت اقتصادی و تضمین حقوق مالکیت خواهند داشت و با تضعیف شدن امنیت اقتصادی و حقوق مالکیت بستر برای شکل گیری فعالیت های کارآفرینی از بین می رود (هاتندورف^۲، ۲۰۱۴).

در نمودارهای اروند رانت نفتی در کشور عراق در دوره زمانی ۱۹۹۰-۲۰۲۲ آمده است.

---

۱. Joshi, V.

۲. Hattendorff

نمودار (۱): روند رانت نفتی در کشور عراق

منبع: محاسبات تحقیق و سایت www.govindicators.org

بررسی روند رانت نفتی نشان داد که بیشترین رانت نفتی در کشور عراق مربوط به سال ۱۹۹۴ و کمترین آن مربوط به سال ۱۹۹۰ می باشد. در این راستا مطالعات متعددی در مورد رانت نفتی و توسعه اقتصادی به صورت جداگانه انجام شده است. از جمله این مطالعات می توان به مطالعات زنگ^۱ و همکاران (۲۰۲۳)، چن^۲ و همکاران (۲۰۲۳)، ایمکوپریا^۳ (۲۰۲۳)، راشد^۴ (۲۰۲۳)، جهانگر^۵ و همکاران (۲۰۲۲)، هادج و قودبان^۶ (۲۰۲۱)، امبینگوی و همکاران^۷ (۲۰۲۱)، فرج^۸ و همکاران (۲۰۲۰)، عاصف^۹ و همکاران (۲۰۲۰)، سوئیدان و البرگاتی^{۱۰} (۲۰۲۰)، خان و همکاران^{۱۱} (۲۰۲۰).

۱. Zheng

۲. CHEN

۳. Imeokparia

۴. Rasheed

۵. Jahangre

۶. Hadj and Ghodbane

۷. Mbingui, Owonda, & Diakabana

۸. FARAJ

۹. Asef

۱۰. Sweidan & Elbargathi

۱۱. Khan, Gu, Khan, & Oláh

خلیل زاده و همکاران (۲۰۲۰)، رشیدی و موسوی (۲۰۱۹)، شیخ زاده (۲۰۱۹)، آقای و همکاران (۲۰۱۹)، در مطالعه شالچی و قاسمی (۲۰۱۸)، توکلی (۲۰۱۷)، درگر و رحمانی^۱ (۲۰۱۶)، انصاری سامانی و خیل کردی (۲۰۲۲)، آصف زاده و همکاران (۲۰۱۲)، بخشوده (۲۰۰۶)، سلیمی فر و همکاران (۲۰۰۲) اشاره نمود ولی در هیچ کدام به بررسی میزان تأثیرگذاری رانت نفتی بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص توسعه اقتصادی در کشور عراق پرداخته نشده است. کشور عراق در گروه کشورهای قرار دارد که دارای اقتصاد متکی بر فروش منابع طبیعی نفت است. اقتصادهای نفتی معمولاً تحت تأثیر افزایش و کاهش قیمت نفت از طریق انتقال نوسانات و بی ثباتی از بخش نفت به بخش های غیرنفتی قرار می گیرند. این امر بر رشد و توسعه اقتصادی تأثیرگذار است. (الزغول^۲ و همکاران، ۲۰۲۳). از این رو، هدف اصلی این مطالعه بررسی میزان تأثیرگذاری رانت نفتی بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در کشور عراق در دوره زمانی ۲۰۲۰-۱۹۹۰ با استفاده از داده های سری زمانی است. در این راستا، فرضیه زیر مطرح شده است:

رانت نفتی تأثیر معنی داری بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در کشور عراق دارد.

در ادامه پس از بررسی مبانی نظری و سابقه پژوهش، ساختار مدل مورد استفاده معرفی گردیده و برآورد می شود و در نهایت، نتیجه گیری و پیشنهادها ارائه می گردد.

مبانی نظری

با توجه به این که هدف این مطالعه بررسی میزان تأثیرگذاری رانت نفتی بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص توسعه اقتصادی می باشد و شاخص توسعه انسانی با استفاده از سه شاخص سرمایه انسانی (آموزش)، امید به زندگی (بهداشت و سلامت) و رشد اقتصادی بدست می آید. بنابراین لازم است تأثیر رانت نفتی و درآمدهای نفتی بر این شاخص ها بررسی می شود.

الف) تأثیر رانت نفتی بر سرمایه انسانی (آموزش)

در یک نگاه اجمالی درآمدهای نفتی می تواند دو اثر متضاد بر سرمایه انسانی داشته باشد. درآمدهای نفتی می تواند از طریق فراهم نمودن منابع کافی برای بودجه آموزشی دولت موجبات تقویت و توسعه سیستم آموزشی را فراهم کند و از این طریق به تقویت سرمایه انسانی منجر شود. همچنین درآمدهای نفتی می تواند منابعی را در اختیار دولت قرار دهد تا با اعطای یارانه آموزشی و رایگان نمودن آموزش برای عموم مردم موجبات ارتقای سرمایه انسانی را فراهم کند. اما در عین حال، گسترش درآمدهای نفتی و به دنبال آن ایجاد یک دولت رانتی در اقتصاد می تواند منابع نفتی را به

^۱. Dregger, C. & Rahmani, T.

^۲. Alzghoul

هدف گروه های رانت جو تبدیل نموده و به جای تخصیص درآمدهای نفتی به زیرساخت های آموزشی آن را تبدیل به ابزاری برای سیاست های عامه پسند و ضد توسعه تبدیل کند. در این کشورها برای تحول صنعتی و حضور در بازارهای صادراتی تلاش چندانی صورت نمی پذیرد. به همین دلیل برای نیروی انسانی ماهر و دانش تقاضای زیادی وجود ندارد. نفت می تواند دولت را آنچنان بزرگ سازد که جایی برای بخش خصوصی مولد باقی نماند. اگر بخش خصوصی روز به روز تضعیف شود باید انتظار تضعیف و کاهش سرمایه انسانی را نیز داشت زیرا تولید بخش خصوصی بیش از هر نهاده دیگر به سرمایه انسانی نیاز دارد و لذا تضعیف تولید بخش خصوصی به معنای تضعیف سرمایه انسانی تلقی می شود. (شاو و یانگ^۱، ۲۰۱۴).

ب) تاثیر رانت نفتی بر سلامت نیروی انسانی

در مورد چگونگی اثر وابستگی اقتصادی به منابع طبیعی بر سلامت، توافق نظری بین اقتصاددانان وجود ندارد. اقتصاد بعضی از کشورها به منابع طبیعی همچون نفت و گاز و یا منابع معدنی وابسته است که این وابستگی می تواند بر ارکان اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تاثیر گذاشته و شاخص های توسعه اقتصادی از جمله سلامت را تحت تاثیر قرار دهد. (چانگ^۲، ۲۰۱۹).

یکی از مجراهای تأثیرگذاری وابستگی به منابع طبیعی بر سلامت از طریق رشد اقتصادی ایجاد می شود که سبب افزایش استانداردهای زندگی، تغییر در سلامت محیط زیست عمومی و بهبود وضعیت درمانی با فناوری های پیشرفته و بهبود سلامت افراد می شود. وابستگی به منابع طبیعی می تواند بر امید به زندگی از طریق کیفیت نهادها تأثیرگذار باشد. مدیریمو و لی در مطالعه ای نشان دادند که اثر وابستگی به منابع طبیعی بر سلامت، به صورت غیرخطی و به شکل U وارون است. از دلایل غیرخطی بودن تأثیر وابستگی به منابع طبیعی بر سلامت، می توان به غیرخطی بودن تأثیر وابستگی به منابع طبیعی بر رشد و در نهایت تأثیر غیرخطی این شاخص بر سلامت اشاره کرد.

ج) تاثیر رانت نفتی بر رشد اقتصادی

طبقه بندی های مختلفی از مکانیزم های اثرگذاری رانت نفتی بر رشد اقتصادی در مطالعات متعدد ارائه شده است که طبقه بندی گیلفاسون^۳ (۱۹۹۹) استیونس (۲۰۰۳) از نمونه های مهم آنهاست. استیونس در مطالعه خود مکانیزم های اثرگذاری منابع طبیعی (نفت) بر رشد اقتصادی را در ۶ دسته طبقه بندی نمود که عبارتند از کاهش بلندمدت در رابطه مبادله، نوسان درآمدها، بیماری هلندی، اثر جایگزینی (جبرانی)، افزایش مداخله دولت در اقتصاد و آثار اجتماعی فرهنگی و سیاسی (آهنگری و همکاران، ۱۳۹۴). گیلفاسون (۲۰۰۱) نیز در طبقه بندی دیگری چهار مکانیزم اصلی را در ادبیات علم اقتصاد برای اثرگذاری منابع طبیعی و از جمله درآمدهای نفتی بر کندی رشد اقتصادی شناسایی و پیشنهاد نموده است. (آهنگری و همکاران، ۱۳۹۴) (شیخ زاده، ۱۳۹۸)

---

۱. Shao & Yang

۲. Chang

۳. Gylfason, P.

درآمدهای نفتی با ایجاد بیماری هلندی به تضعیف بخش صنعت، تولید و تقویت بخش های غیر مولد منجر می گردد؛ منابع طبیعی (به ویژه نفت) به رغم اهمیت فراوانی که در توسعه اقتصادی و رفاه مردم دارند، بهره برداری نادرست، سبب تخریب آنها و همچنین ایجاد آلودگی در محیط زیست و نیز محرومیت نسل های آینده از این نعمت های خدادادی می شود (آهنگری و همکاران، ۱۳۹۴). با این حال درآمد نفت در صورت مدیریت صحیح می تواند سرمایه اولیه توسعه اقتصادی را فراهم نماید. تجارب متفاوت در کشورهای نفت خیز بیانگر این واقعیت است که در برخی کشورها مانند نروژ نفت به عنوان مانع توسعه عمل نکرده است اما در برخی از کشورها مانند ونزوئلا و نیجریه به عنوان مانع توسعه عمل کرده است. (شیخ زاده، ۱۳۹۸)

وابستگی بودجه دولت به رانت های نفتی موجب می گردد که با نوسانات شدید درآمدهای نفتی، مدیریت کلان مالی و اقتصادی کشورها دچار اختلال شود. به خصوص در زمان کاهش درآمدهای نفتی، هزینه های جاری دولت انعطاف پذیری کمتری برای کاهش دارند و هزینه های عمرانی دولت بیشتر کاهش می یابد که دلیل آنهم چسبندگی بیشتر هزینه های جاری نسبت به عمرانی است که در نتیجه باعث طولانی شدن دوره ساخت پروژه های عمرانی می گردد (حاجی میرزایی، ۱۳۸۵) (رشیدی و موسوی، ۱۳۹۸)

درآمد نفتی به عنوان منبع اصلی تأمین مالی بودجه دولت، پیامدهای خاصی برای کشورها و آرایش نهادی آنها دارد. جدا از تقویت بی نیازی دولت به بخش غیردولتی و وابسته کردن بیشتر دیگر نهادها به دولت، پیامدهای دیگری نیز دارد. یکی از مهمترین آنها ناپایداری درآمدها و کاهش یا افزایش زیاد آن است. کاهش یا افزایشی که به ندرت در اختیار و در حوزه تأثیرگذاری یک دولت خاص است. نکته مهم در این زمینه این است که همچنان که کاهش درآمدهای نفتی مسئله را است، افزایش آن نیز می تواند مسئله را باشد. بررسی تاریخی این پدیده نشان می دهد که افزایش درآمدهای نفتی نیز برای کشورهای متکی به درآمدهای نفتی گاه حتی بیش از کاهش درآمد، اثرات بحرانی داشته است. (شالچی و قاسمی، ۱۳۹۷)

به طور کلی، شوک های درآمدهای نفتی از دو طریق می توانند فعالیت های اقتصادی یک کشور را تحت تأثیر قرار دهند. یکی از طریق تأثیر بر طرف عرضه اقتصاد که این تأثیرات اصولاً با وقفه نمایان می گردند و با تأثیرگذاری بر ظرفیت تولیدی کشور نقش خود را آشکار می سازند، دیگری از طریق تأثیر بر تقاضای کل که می تواند در کوتاه مدت آثار خود را بر فعالیت های اقتصادی کشور برجای گذارد. (خلیل زاده و همکاران، ۱۳۹۹)

در کشورهای واردکننده نفت، افزایش شدید در قیمت نفت سبب پایین آمدن رشد اقتصادی و افزایش تورم می شود. این موضوع را می توان از جنبه های متفاوتی مورد بررسی قرارداد. از یکسو، افزایش قیمت نفت باعث کمیابی انرژی به عنوان مواد اولیه برای تولید بنگاه ها شده که این مطلب عامل افزایش هزینه بنگاه ها و کاهش سود آنها می باشد. بنابراین، کاهش تمایل بنگاه ها برای خرید کالاهای سرمایه ای جدید را در پی خواهد داشت که این امر در بلندمدت منجر به کاهش در ظرفیت تولیدی بنگاه های اقتصادی در کشورهای صنعتی می شود. این موضوع بیانگر کاهش عرضه کل و افزایش سطح قیمت ها است. از سوی دیگر، اگر مصرف کنندگان انتظار افزایش موقتی در قیمت انرژی را داشته

باشند، ممکن است تصمیم بگیرند تا پس انداز کمتری داشته باشند که این موضوع نیز کاهش در تعادل حقیقی و افزایش بیشتر قیمت ها را موجب می شود (مانرا و کولوگنی، ۲۰۰۷) (خلیل زاده و همکاران، ۱۳۹۹) دسته دوم، کشورهای صادرکننده نفت می باشند. در ادبیات اقتصادی این گونه بیان می شود که کشورهای دارای منابع طبیعی غنی از جمله نفت و گاز، با صادرات بی رویه نفت درآمدهای هنگفتی را کسب می کنند. این درآمدها ممکن است در یک بازه زمانی خاص ناشی از افزایش ناگهانی قیمت نفت باشد که از جمله پیامدهای آن، تقویت پول کشور مورد نظر یا کاهش نرخ ارز می باشد (خلیل زاده و همکاران، ۱۳۹۹)

پیشینه تحقیق

زنگ و همکاران (۲۰۲۳) در مطالعه ای به بررسی نقش رانت منابع بر درآمد ملی جهان عرب در دوره ۱۹۸۹-۲۰۲۱ پرداختند. نتایج نشان داد که رانت نفت برای رشد اقتصادی مضر است، که پدیده نفرین منابع را در جهان عرب تایید می کند. فراوانی منابع طبیعی در جهان عرب می تواند مقامات این کشور را متقاعد کند که پول بیشتری برای مصرف و کمتر برای سرمایه گذاری در سرمایه فیزیکی صرف کنند، که برای پیشرفت اقتصادی مضر است. علاوه بر این، اتکا به منابع طبیعی می تواند منجر به سناریویی شود که به عنوان بیماری هلندی شناخته می شود.

چنو همکاران (۲۰۲۳) در مطالعه ای به بررسی فراوانی منابع طبیعی بر توسعه انسانی با تاکید بر نقش حاکمیت پرداختند. نتایج در دوره زمانی ۱۹۹۰-۲۰۲۱ نشان داد که رانت نفت و گاز از فرضیه نفرین منابع پیروی می کند در حالی که زغال سنگ این گونه نیست. حکمرانی خوب تاثیر قابل توجهی بر شاخص توسعه انسانی دارد. در مجموع تاثیر فراوانی منابع در اقتصادها متفاوت است. و منابع طبیعی لزوماً مانع پیشرفت نمی شود. اما حکمرانی ضعیف با منحرف کردن منابع می تواند بر شاخص توسعه انسانی تاثیر منفی بگذارد.

ایمکوپریا (۲۰۲۳) در مطالعه ای به بررسی تاثیر صادرات نفت بر کاهش فقر در کشورهای صادرکننده نفت در آفریقا پرداخت. نتایج با استفاده از مدل PANEL ARDL در دوره زمانی ۱۹۹۱ تا ۲۰۲۰ نشان داد که صادرات نفت تأثیر مفیدی بر توسعه سرمایه انسانی و در نتیجه کاهش فقر در کشورهای منتخب صادرکننده نفت آفریقا داشته است. سایر نتایج این مطالعه نشان داد که درآمدهای نفتی در بلندمدت تأثیر مثبتی بر کاهش فقر در کشورهای آفریقایی صادرکننده نفت داشته است.

راشد (۲۰۲۳) به تحلیل نوسانات قیمت جهانی نفت و شناسایی عوامل کنترل کننده آن در کشور عراق پرداختند. آنان در مطالعه خود به روشن کردن ماهیت و ویژگی های بازار بین المللی نفت و همچنین رابطه بین نفت، مخارج عمومی و اقتصاد در کشورهای راننیر پرداختند. در واقع آنان به دنبال ارائه بینشی در مورد اثرات اقتصادی تسلط بر منابع نفت و ردیابی روندهای نفت، هزینه های عمومی، رشد اقتصادی و توسعه در کشور عراق بودند.

جهانگر و همکاران (۲۰۲۲) در مطالعه ای به بررسی تاثیر نوآوری های تکنولوژیکی، مصرف منابع طبیعی، جهانی شدن، رشد اقتصادی، توسعه سرمایه انسانی و توسعه مالی بر ردپای اکولوژیکی در ۷۳ کشور در حال توسعه پرداختند. نتایج طی دوره ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۶ نشان داد که منابع طبیعی به طور قابل توجهی ردپای اکولوژیکی را افزایش می دهد در حالی که نوآوری های تکنولوژیک به مهار آنها کمک می کنند. علاوه بر این، نوآوری فن آوری برای کاهش پیامدهای منفی زیست محیطی مرتبط با مصرف منابع طبیعی، اثر تعدیل کننده ای دارد. این یافته ها برای کشورهای هر سه منطقه همگن می باشد.

انصاری سامانی و خیل کردی (۲۰۲۲) به بررسی فرضیه نفرین منابع در ۶۸ کشور در دوره زمانی ۲۰۲۰-۱۹۹۵ نشان دادند که در بلندمدت رابطه معنی داری بین رانت نفتی و رشد اقتصادی وجود ندارد. با در نظر گرفتن اثر مشترک رانت نفتی و کیفیت نهادی (متغیر تعاملی) در بلندمدت وفور منابع، رشد اقتصادی این کشورها را کاهش می دهد.

هادج و قودبان (۲۰۲۱) در مطالعه ای به بررسی تاثیر رانت منابع طبیعی، سرمایه انسانی و عوامل اقتصادی و نهادی بر توسعه مالی پرداختند. نتایج با استفاده از تخمین گر رگرسیون چندکی در ۱۰ کشور در دوره زمانی ۱۹۸۴-۲۰۱۶ نشان داد که رانت منابع طبیعی اثرات منفی بر توسعه مالی در کشورهایی با سیستم های مالی توسعه یافته تر دارد. در حالی که این اثرات برای کشورهایی با درآمد منابع طبیعی بالا مثبت است. همچنین کنترل فساد تأثیر مثبتی بر توسعه بازار مالی در کشورهای دارای بخش مالی توسعه یافته دارد.

امبینگوی و همکاران (۲۰۲۱) به بررسی اثرات رانت نفت بر توسعه اقتصادی در جمهوری کنگو پرداختند. نتایج در بازه زمانی ۱۹۸۷ - ۲۰۱۶ با استفاده از مدل تصحیح خطای برداری نشان داد که رانت نفت تأثیر منفی و معناداری بر توسعه اقتصادی در کشور کنگو دارد. کاهش رشد و توسعه در کشور کنگو عمدتاً به وابستگی بیش از حد به رانت نفت، وخامت حاکمیت و عمومی شدن فساد مرتبط است.

پرز و کلوریا (۲۰۲۰) در مطالعه ای به بررسی وضعیت توسعه ای کشورهای افریقایی دارای رانت منابع پرداختند. نتایج نشان داد که متوسط رشد رانت منابع به رشد اقتصادی بالاتری منجر نمی شود. همچنین فساد می تواند مانع رشد اقتصادی باشد. آنها بر لزوم ارتقا کیفیت نهادی و تدوین یک استراتژی منابع برای رفع آثار منفی نفرین منابع در کشورهای رانتی افریقا تأکید نمودند.

فرج و همکاران (۲۰۲۰) در مطالعه ای به بررسی تاثیر نوسانات قیمت نفت بر بودجه عمومی کشور عراق پرداختند. نتایج در دوره زمانی ۱۹۹۰-۲۰۱۸ نشان داد که میان قیمت جهانی نفت و بودجه عمومی کشور عراق رابطه مستقیم و مثبت وجود دارد. بنابراین افزایش یا کاهش قیمت نفت به طور مستقیم به بودجه عمومی منعکس می شود. صادرات نفت نیز تأثیر مثبتی بر تراز بودجه عمومی در کشور عراق دارد.

عاصف و همکاران (۲۰۲۰) به بررسی تاثیر رانت منابع طبیعی مختلف، سرمایه گذاری داخلی، باز بودن تجارت، درآمد سرانه بر توسعه مالی به منظور ارزیابی فرضیه "نفرین منابع مالی" در کشور پاکستان پرداختند. نتایج در دوره زمانی ۱۹۷۵ - ۲۰۱۷ نشان داد که در کوتاه مدت، سطح اولیه رانت جنگل و رانت نفتی از فرضیه "منابع طبیعی" حمایت می کند، زیرا هر دو رانت به طور قابل توجهی توسعه مالی کشور را افزایش می دهد اما در بلند مدت، یک رابطه منفی وجود دارد.

سوئیدان و البرگاتی (۲۰۲۰) به بررسی تاثیر رانت نفت و خطرات ژئوپلیتیکی بر توسعه اقتصادی در کشور عربستان پرداختند. نتایج طی دوره ۲۰۱۸-۱۹۷۰ با استفاده از روش خودرگرسیون با وقفه های توزیع شده نشان داد که اثرات مستقیم کوتاه مدت و بلندمدت رانت نفت و جهانی شدن از نظر آماری معنادار و مثبت است، در حالی که تأثیر ریسک ژئوپلیتیک بین المللی در کوتاه مدت و بلندمدت از نظر آماری ناچیز است.

خان و همکاران (۲۰۲۰) به بررسی رابطه منابع طبیعی و توسعه مالی و نقش کیفیت نهادی در ۸۷ اقتصاد نوظهور و در حال توسعه پرداختند. نتایج در دوره ۱۹۸۴ تا ۲۰۱۸ نشان داد که رانت منابع طبیعی، توسعه مالی را تضعیف می کند و از فرضیه نفرین منابع طبیعی در بخش مالی حمایت می کند. کیفیت نهادی تأثیر مثبت بر امور مالی دارد.

خلیل زاده و همکاران (۲۰۲۰) در مطالعه ای به بررسی نقش درآمدهای نفتی و اعتبارات بخش بانکی با تاکید بر سیاست های پولی در اقتصاد ایران پرداختند. نتایج در قالب یک مدل تعادل عمومی پویای تصادفی با استفاده از داده های واقعی سرانه فصلی دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۶ نشان داد که هرگونه شوک مثبت درآمدهای نفتی دولت موجب اتخاذ سیاست های مالی انبساطی از سوی دولت می گردد که این موضوع موجب افزایش درآمد خانوارها شده و ضمن تحریک طرف تقاضا با افزایش میزان مصرف خانوار حجم سپرده های خانوار را نیز افزایش می دهد، افزایش حجم سپرده های خانوار نیز به معنی منابع مالی در اختیار بیشتر برای بانک ها بوده که این امر با کاهش نرخ بهره و افزایش عرضه وام های بانکی افزایش سرمایه گذاری در بنگاه های اقتصادی و افزایش تولید را به دنبال خواهد داشت که نتایج حاصله موافق با انتظارات تیوریک و واقعیات اقتصادی کشور می باشد.

رشیدی و موسوی (۲۰۱۹) با بررسی مقایسه ای نقش نفت در اقتصاد ایران و نروژ نشان دادند که در کشور نروژ، به جای تاکید بر منابع طبیعی بر توسعه سرمایه های انسانی تاکید گردیده و از ثروت نفت به عنوان موتور توسعه بهره گرفته شده است. در کشور نروژ با جلوگیری از ورود درآمدهای نفتی به بودجه جاری و ذخیره نمودن آن در صندوق ذخیره ارزی با مدیریت هوشمندانه ضمن جلوگیری از تبدیل شدن کشور به دولتی رانتیر، از این نعمت در مسیر پیشبرد برنامه های توسعه کشور استفاده شده است.

آقایی و همکاران (۲۰۱۹) در مطالعه ای به نقش و اهمیت توسعه مالی در رابطه بین نوسانات درآمدهای نفتی و نوسانات رشد اقتصادی در کشورهای عضو اوپک طی دوره زمانی ۲۰۱۶-۲۰۰۵ پرداختند. نتایج با استفاده از تکنیک گشتاورهای تعمیم یافته سیستمی بیانگر این است که نوسانات ناشی از وفور درآمدهای نفتی موجب نوسانات رشد اقتصادی در کشورهای عضو اوپک طی دوره مورد بررسی گردیده است. علاوه بر این شواهدی وجود دارد که نشان می دهد توسعه مالی باعث کاهش اثر نوسانات ناشی از وفور درآمدهای نفتی بر نوسانات رشد اقتصادی طی دوره مورد بررسی گردیده است.

توکلی (۲۰۱۷) در مطالعه ای به بررسی اثر سیاست مالی به عنوان مکانیسم انتشار تکانه های نفتی در اقتصاد ایران پرداخت. نتایج بیانگر آن است که تکانه مثبت نفتی منجر به افزایش مصرف و سرمایه گذاری دولتی و خصوصی شده است و چنانچه سیاست مالی، مستقل از درآمدهای نفتی اتخاذ گردد این تکانه ها باعث ایجاد نوسانات ملایم تری در متغیرهای کلان اقتصادی می شود.

درگر و رحمانی^۱ (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان "تأثیر درآمدهای نفت در اقتصاد ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس"، با استفاده از مدل رشد نئوکلاسیک دریافتند که یک جریان مداوم از درآمد نفت ممکن است تأثیر طولانی مدت در تولید ناخالص داخلی و درآمد سرانه در کشورهای صادرکننده نفت از طریق سرمایه گذاری داشته باشد.

آصف زاده و همکاران (۲۰۱۲) در مطالعه ای روند شاخص توسعه انسانی در ایران و کشورهای منطقه در حوزه سند چشم انداز بیست ساله را بررسی نمودند. با توجه به گزارش توسعه انسانی سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۹ جمهوری اسلامی ایران در بین ۱۸۲ کشور جهان، رتبه ۸۸ را به خود اختصاص داده و در بین کشورهای منطقه حوزه سند چشم انداز بیست ساله در رتبه دوازدهم قرار گرفت. مدیران و کارکنان بخش بهداشت و درمان، با نقش کلیدی خود در

---

۱. Dreger, C. & Rahmani, T.

بهبود شاخص‌های بهداشتی، سهم عمده‌ای در توسعه و ارتقای جایگاه کشور ایران در رتبه‌بندی جهانی و منطقه داشته اند.

ابراهیمی (۲۰۱۱) در مطالعه‌ای تشریح نمود با افزایش قیمت نفت و درآمدهای نفتی، درآمدهای ارزی افزایش یافته که این مهم باعث افزایش درآمد ملی و رشد اقتصادی می‌گردد، اما از طرف دیگر، کاهش قیمت نفت سبب کاهش درآمدهای نفتی دولت گردیده و می‌تواند رشد متوازن اقتصادی را به دلیل بروز بیماری هلندی مختل نماید. همچنین به دلیل چسبندگی رو به پایین هزینه‌های جاری دولت، امکان کاهش آن در هنگام کاهش درآمدهای نفتی به آسانی وجود ندارد. به همین منظور، کاهش درآمدهای نفتی باعث کاهش سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی دولت شده و در نهایت، این امر باعث کاهش تولید و اشتغال می‌گردد.

بخشوده (۲۰۰۶) در مطالعه‌ای به بررسی روند توسعه‌ی انسانی در ایران و مقایسه آن با جهان پرداختند. نتایج در دوره زمانی ۱۳۵۴-۱۳۸۲ حاکی از بهبود روند این شاخص در ایران است و به نظر می‌رسد که این امر نه تنها ناشی از روند رو به رشد نرخ باسوادی بزرگسالان و نیز ثبت نام در مدارس و دبیرستان‌ها بوده بلکه تا حدودی نیز سطح استاندارد زندگی در رشد شاخص مذکور موثر بوده است. همچنین رشد اقتصادی نیز به شدت بر رشد توسعه انسانی در ایران تاثیرگذار بوده است.

با بررسی سابقه پژوهش می‌توان دریافت که در مطالعه زنگ و همکاران (۲۰۲۳) نقش رانت منابع بر درآمد ملی، در مطالعه چن و همکاران (۲۰۲۳) تاثیر فراوانی منابع طبیعی بر توسعه انسانی با تاکید بر نقش حاکمیت، در مطالعه ایمکوپریا (۲۰۲۳) تاثیر صادرات نفت بر کاهش فقر در کشورهای صادرکننده نفت در آفریقا، در مطالعه راشد (۲۰۲۳) به تحلیل نوسانات قیمت جهانی نفت و شناسایی عوامل کنترل‌کننده آن در کشور عراق، در مطالعه جهانگرو همکاران (۲۰۲۲) تاثیر نوآوری‌های تکنولوژیکی، مصرف منابع طبیعی، جهانی شدن، رشد اقتصادی، توسعه سرمایه انسانی و توسعه مالی بر ردپای اکولوژیکی در ۷۳ کشور در حال توسعه، در مطالعه انصاری سامانی و خیل کردی (۲۰۲۲) به بررسی فرضیه نفرین منابع در ۶۸ کشور با سطح دموکراسی مختلف، در مطالعه هادج و قودبان (۲۰۲۱) تاثیر رانت نفتی بر توسعه مالی، در مطالعه امینگوی و همکاران (۲۰۲۱) اثرات رانت نفت بر توسعه اقتصادی در کشور کنگو، در مطالعه فرج و همکاران (۲۰۲۰) تاثیر نوسانات قیمت نفت بر بودجه عمومی کشور عراق در دوره زمانی ۱۹۹۰-۲۰۱۸، در مطالعه عاصف و همکاران (۲۰۲۰) تاثیر رانت منابع طبیعی مختلف، سرمایه‌گذاری داخلی، باز بودن تجارت، درآمد سرانه بر توسعه مالی در کشور پاکستان، در مطالعه سوئیدان و البرگاتی (۲۰۲۰) تاثیر رانت نفت و خطرات ژئوپلیتیکی بر توسعه اقتصادی در کشور عربستان، در مطالعه خان و همکاران (۲۰۲۰) رابطه منابع طبیعی و توسعه مالی و نقش کیفیت نهادی در ۸۷ اقتصاد نوظهور و در حال توسعه، در مطالعه خلیل زاده و همکاران (۲۰۲۰) به بررسی نقش درآمدهای نفتی و اعتبارات بخش بانکی در کشور ایران، در مطالعه رشیدی و موسوی (۲۰۱۹) به بررسی مقایسه‌ای نقش نفت در اقتصاد ایران و نروژ، در مطالعه شیخ زاده (۲۰۱۹) به بررسی تأثیر نفت بر توسعه اجتماعی ایران، در مطالعه آقایی و همکاران (۲۰۱۹) به نقش و اهمیت توسعه مالی در رابطه بین نوسانات درآمدهای نفتی و نوسانات رشد اقتصادی در کشورهای عضو اوپک، در مطالعه شالچی و قاسمی (۲۰۱۸) به تاثیر سیاست‌های دولت بر نهادهای اجتماعی اقتصاد و سیاست در دو دوره ۱۳۵۲-۱۳۵۶ و ۱۳۸۴-۱۳۸۹، در مطالعه توکلی (۲۰۱۷) به بررسی اثر سیاست مالی به عنوان مکانیسم انتشار تکانه‌های نفتی در اقتصاد ایران، در مطالعه درگر و رحمانی (۲۰۱۶) تأثیر درآمدهای نفت در اقتصاد ایران و کشورهای حوزه خلیج فارس، در مطالعه بخشوده (۲۰۰۶) به بررسی و مقایسه

شاخص توسعه‌ی انسانی در ایران و جهان، در مطالعه سلیمی فر و همکاران (۲۰۰۲) تأثیر فراوانی منابع نفتی و توسعه‌ی انسانی در ۲۰ کشور منتخب صادرکننده نفت پرداخته شده است. اما مطالعه‌ی در خصوص میزان تأثیرگذاری رانت نفتی بر شاخص توسعه‌ی انسانی به عنوان شاخص توسعه اقتصادی در کشور عراق در دوره زمانی ۲۰۲۲-۱۹۹۰ انجام نشده است.

تصریح مدل و برآورد

در این مطالعه بر اساس مبانی نظری و مطالعات تجربی از جمله مطالعه امبینگوی و همکاران (۲۰۲۱) مدل رگرسیونی با تعدیلاتی به صورت زیر تصریح گردیده است:

$$HDI_t = b_0 + b_1 oilRENT_t + b_2 urbn + b_3 GDP_t + b_4 GG_t + b_5 oil^2_t + \varepsilon_t$$

جدول ۱: تعریف متغیرها و منابع داده‌ها

منبع	تعریف عملیاتی	متغیرها
سایت بانک جهانی www.worldbank.org	شاخص توسعه انسانی ^۱	HDI
سایت بانک جهانی	رانت نفتی ^۲ از تفاوت بین ارزش تولید نفت خام به قیمت منطقه‌ای و کل هزینه‌های تولید بدست آمده است. انتخاب این شاخص با مطالعات آفرجیس و پین ^۳ (۲۰۱۴)، اریزکی و بروکنر ^۴ (۲۰۱۱)، آنتوناکاکیزا و همکاران ^۵ (۲۰۱۷) و بچورواتن و همکاران ^۶ (۲۰۱۲) مطابقت دارد.	OiIRENT
سایت حکمرانی	کیفیت حکمرانی ^۷ (کیفیت حکمرانی با توجه به مطالعه گانی و دونگن از میانگین ساده شش شاخص حق اظهارنظر و پاسخگویی ^۸ ،	GG

۱. Human Development Index

۲. Oil rents (% of GDP)

۳. Apergis, N., Payne, J.E.

۴. Arezki, R., Brickner, M.

۵. Antonakakis, N., Cunado, J., Filis, G., & De Gracia, F. P.

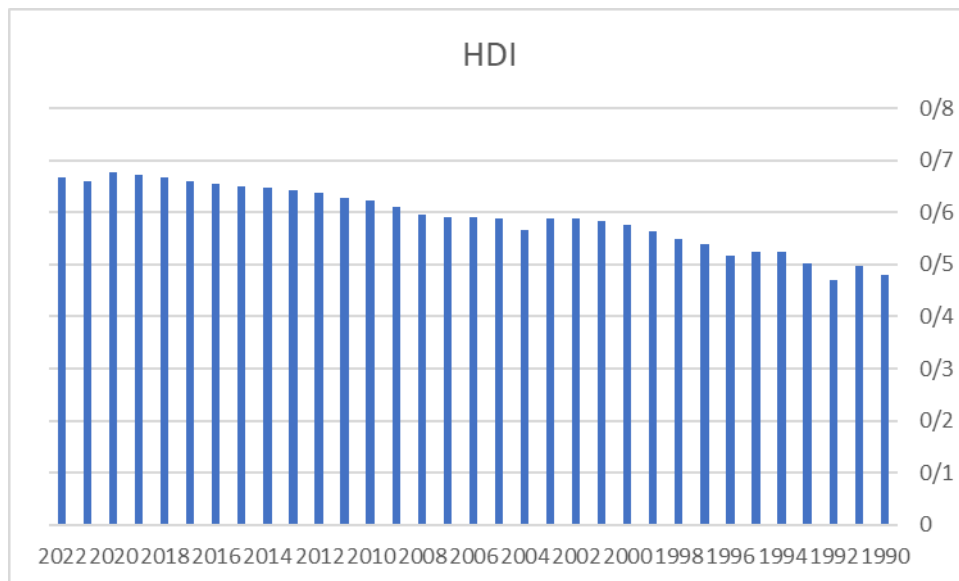
۶. BJORVATN, K., FARZANEGAN, M.R., SCHNEIDER, F.

۷. Quality governanc

۸. Voice and Accountability.

www.govindicators.org	ثبات سیاسی وعدم خشونت ^۱ ، اثربخشی دولت ^۲ ، بار مالی مقررات ^۳ ، حاکمیت قانون ^۴ ، کنترل فساد ^۵ محاسبه شده است).	
سایت بانک جهانی	نرخ رشد اقتصادی	GDP
سایت بانک جهانی	نرخ شهرنشینی نسبت جمعیت شهری به کل جمعیت	Urban

منبع: تهیه شده توسط محقق

نمودار(۲): روند شاخص توسعه انسانی در کشور عراق

منبع: محاسبات تحقیق و سایت www.govindicators.org

^۱. Political Instability and Lack of Violence.

^۲. Government Effectiveness.

^۳. Regulatory Burden.

^۴. Rule of Law

^۵. Rule of Law

^۶ urban population (% of total population)

بررسی روند شاخص توسعه انسانی نشان می دهد که بیشترین مقدار شاخص توسعه انسانی در کشور عراق مربوط به سال ۲۰۲۰ و کمترین میزان آن مربوط به سال ۱۹۹۲ می باشد.

برای بررسی مانایی متغیرها، از آزمون ریشه واحد^۱ دیکی-فولر تعمیم یافته استفاده گردیده است. نتایج حاصل از این آزمون برای متغیرهای مورد استفاده در این مطالعه در جدول (۲) نشان داده شده است.

جدول (۲): نتایج آزمون دیکی-فولر تعمیم یافته (با عرض از مبدأ و بدون روند)

نتیجه	نتایج برآورد در تفاضل مرتبه اول آماره t ($P - Value$)	نتایج در سطح آماره t ($P - Value$)	متغیر
I(۰)	<u>۰,۰۱۷۰</u>	<u>-۳,۴۳۴۱۲۹</u>	Oilrent
I(۱)	<u>۰,۶۷۸۷</u>	<u>-۰,۹۶۲۳۰۴</u>	Gdp
I(۰)	<u>۰,۰۰۶۰۵</u>	<u>-۳,۶۵۳۷۳۰</u>	GG
I(۰)	<u>۰,۰۰۹۲</u>	<u>-۳,۶۵۳۷۳۰</u>	HDI
I(۰)	<u>۰,۰۴۲۱</u>	<u>-۲,۹۶۳۹۷۲</u>	URBAN

منبع: محاسبات محقق

همانطور که نتایج آزمون ریشه واحد در جدول (۲) نشان می دهد متغیر رشد اقتصادی با یک بار تفاضل گیری مانا شده است و متغیرهای رانت نفتی، نرخ شهرنشینی و کیفیت حکمرانی در سطح مانا می باشند. بنابراین روش ARDL برای تحلیل رفتار کوتاه مدت و بلندمدت متغیرها روش مناسبی است. برای تخمین مدل با استفاده از روش ARDL و نرم افزار ایویوز، بهترین مدل از طریق ملاک شواترز(کمترین مقدار) و معناداری ضرایب به صورت $ARDL(۱,۰,۰,۰)$ ($۰,۰$) می باشد. نتایج تخمین مدل در کوتاه مدت در جدول (۳) ارائه شده است.^۲

جدول (۳): نتایج برآورد مدل در کوتاه مدت

متغیر وابسته : شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی

۱. Panel Unit Root Test

۲. در این مطالعه علاوه بر متغیرهای موجود در مدل از متغیرهای تورم و فناوری اطلاعات و ارتباطات در مدل استفاده شده است ولی به علت نتایج نامناسب اقتصادسنجی (نتایج نامناسب از نظر تئوری اقتصادی و معناداری) از مدل حذف گردیدند. همچنین مدل بدون حضور تورم رانت نفتی برآورد گردید. نتایج نشان داد که در این حالت نیز رانت نفتی بر شاخص توسعه انسانی تاثیر مثبت و معناداری دارد.

Prob.*	t-Statistic	Coefficient	Variable
۰,۰۰۰۰	۶,۴۹۸۵۲۰	۰,۴۶۳۴۷۷	HDI(-۱)
۰,۱۶۴۹	۱,۴۳۰۶۸۹	۰,۰۱۶۴۷۵	GG
۰,۰۰۰۰	۷,۱۶۳۵۸۷	۰,۰۵۲۴۱۰	Gdp
۰,۰۰۴۲	۳,۱۴۵۷۱۰	۰,۶۵۵۱۱۸	LURBAN
۰,۰۰۰۶	-۳,۹۲۳۹۲۷	-۰,۰۰۰۵۶۱	Loil ^۲
۰,۰۰۰۲	۴,۲۶۵۸۹۷	۰,۰۱۶۳۹۷	LOIL
۰,۰۰۲۷	-۳,۳۳۰۴۷۰	-۳,۰۰۵۸۷۱	C
۳۷۰,۹۷۲۸	F-statistic	۰,۹۸۸۸۹۳	R-squared
۰,۰۰۰۰۰	Prob(F-statistic)	۰,۹۸۱۶۲۲۷	Adjusted R-squared
		۱,۹۴۵۰۲۴	Durbin-Watson stat

منبع: یافته های تحقیق

جداول (۴): نتایج آزمون تشخیصی مدل

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test

آماره آزمون Im		آماره احتمال	
F-statistic	۲,۴۰۳۱۶۰	Prob. F(۲,۴)	۰,۲۰۶۳
Obs*R-squared	۱۵,۲۸۱۸۶	Prob. Chi-Square(۲)	۰,۰۰۰۵

منبع: یافته های تحقیق

Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey

آماره آزمون		آماره احتمال	
F-statistic	۰,۴۳۱۹۱۷	Prob. F(۲۱,۶)	۰,۹۲۸۶
Obs*R-squared	۱۶,۸۵۲۲۲	Prob. Chi-Square(۲۱)	۰,۷۲۰۰
Scaled explained SS	۰,۶۲۴۳۱۹	Prob. Chi-Square(۲۱)	۱,۰۰۰۰

منبع: یافته های تحقیق

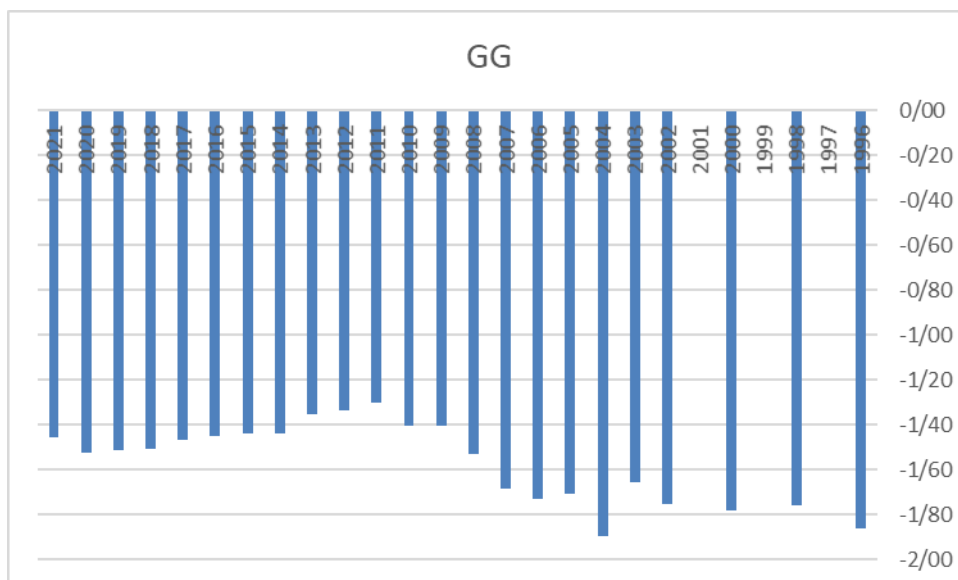
نتایج در جدول (۴) نشان می دهد که:

- شاخص توسعه انسانی در دوره قبل تاثیر مثبت و معنی دار بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در کشور عراق در دوره جاری دارد. با افزایش یک واحد در شاخص توسعه انسانی در دوره قبل، شاخص توسعه انسانی در دوره جاری به طور متوسط با فرض ثابت بودن سایر شرایط به میزان $۰,۴۶۳۴۷۷$ واحد افزایش یافته است.
- رانت نفتی تاثیر مثبت و معنی دار و مجذور آن تاثیر منفی و معنی دار بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در کشور عراق دارد است. با افزایش یک درصد در رانت نفتی، شاخص توسعه انسانی به طور متوسط با فرض ثابت بودن سایر شرایط به میزان $۰,۰۱۶۳۹۷$ واحد افزایش یافته است. نتایج به دست آمده نشان می دهد که رابطه غیرخطی میان رانت نفتی و شاخص توسعه انسانی وجود دارد.
- رشد اقتصادی تاثیر مثبت و معنی داری بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در کشور عراق دارد. با افزایش یک درصد در رشد اقتصادی به طور متوسط با فرض ثابت بودن سایر شرایط، شاخص توسعه انسانی به میزان $۰,۰۵۲۴۱۰$ واحد افزایش یافته است.
- نرخ شهرنشینی تاثیر مثبت و معنی دار بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در کشور عراق دارد. با افزایش یک درصد در نرخ شهرنشینی به طور متوسط با فرض ثابت بودن سایر شرایط، شاخص توسعه انسانی به میزان $۰,۶۵۵۱۱۸$ واحد افزایش یافته است.
- کیفیت حکمرانی تاثیر معنی داری بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در کشور عراق ندارد. در این راستا یکی از دلایل اصلی حکمرانی ضعیف در کشورهای غنی از منابع طبیعی، وجود فساد در این کشورها می باشد. در چنین شرایطی، نقش نهادهای سیاسی در تضعیف نفرین منابع از طریق بهبود رشد اقتصادی و بی ثباتی اقتصادی حائز اهمیت می باشد. در شرایطی که کیفیت نهادهای سیاسی نتواند رفتار

فاسد به ویژه در بخش خدمات عمومی که با ارباب رجوع بیشتری مواجه هستند را رفع نماید، وفور منابع طبیعی می تواند منجر به نفرین منابع شود. در واقع، عدم وجود یک چارچوب قانونی دقیق منابع را به سمت رانت می برد. به عبارت دیگر، کیفیت نهادی نامناسب، رشد اقتصادی را مختل می کند. نمودار زیر نشان دهنده وضعیت نامناسب کیفیت حکمرانی در کشور عراق می باشند. لازم به ذکر است که بانک جهانی با استفاده از منابع اطلاعاتی، شاخص های حکمرانی را در کشورهای مختلف جهان با استفاده از متدولوژی ترکیبات مشاهده نشده استاندارد^۱ با تقریب و خط تخمین می زند. آخرین تخمین مربوط به سال ۲۰۲۱ می باشد. این شاخص ها عددی میان ۲/۵- و ۲/۵ می باشند. به طوری که هر میزان، مقدار این شاخص به ۲/۵ نزدیکتر باشد وضع کشور از لحاظ آن شاخص مناسب تر است و برعکس.

نمودار(۳): روند کیفیت حکمرانی در کشور عراق

منبع: یافته های تحقیق و سایت www.govindicators.org

- مقدار ضریب تعیین نشان می دهد که متغیرهای مستقل به میزان ۹۸ درصد تغییرات متغیر وابسته را توضیح می دهند.

۲. Standard unobserved components models.

- نتایج آزمون های خوبی برازش مدل نشان می دهد که مدل هیچ گونه مشکلی از لحاظ فروض کلاسیک ندارد. به عبارت دیگر خود همبستگی و ناهمسانی واریانس وجود ندارد و توزیع اجزای اخلال نرمال می باشد.

جدول (۵): نتایج برآورد مدل در بلند مدت

Prob.	t-Statistic	Coefficient	Variable
۰,۱۶۲۹	۱,۴۳۷۶۸۶	۰,۰۳۰۷۰۶	GG
۰,۰۰۰۰	۱۰,۵۴۶۹۸	۰,۰۹۷۶۸۴	LGROSS
۰,۰۰۰۳	۴,۱۵۰۰۱۴	۱,۲۲۱۰۴۳	LURBAN
۰,۰۰۰۱	-۴,۷۱۷۰۸۹	-۰,۰۰۱۰۴۵	Loil ^۲
۰,۰۰۰۰	۵,۴۸۶۶۴۹	۰,۰۳۰۵۶۲	LOIL

منبع: یافته های تحقیق

نتایج برآورد مدل در بلند مدت در جدول (۵) نشان می دهد که:

- رانت نفتی تاثیر مثبت و معنی دار و مجذور آن تاثیر منفی و معنی دار بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در کشور عراق دارد. نتایج به دست آمده نشان می دهد که رابطه غیرخطی میان رانت نفتی و شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در کشور عراق وجود دارد.

- کیفیت حکمرانی تاثیر معنی داری بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در بلند مدت در کشور عراق ندارد.

- رشد اقتصادی و نرخ شهرنشینی تاثیر مثبت و معنی داری بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در بلند مدت در کشور عراق دارند.

جدول (۶): نتایج تصحیح خطا

Prob.	t-Statistic	Coefficient	Variable
۰,۰۰۰۰	-۱۰,۷۸۰۰۸	-۰,۰۳۶۵۲۳	CoIntEq(-۱)*

منبع: یافته های تحقیق

به منظور بررسی تعدیل عدم تعادل های کوتاه مدت به سمت تعادل بلند مدت از مدل ECM استفاده شده است. این ضریب نشان می‌دهد که در هر دوره، چند درصد از عدم تعادل کوتاه مدت برای رسیدن به تعادل بلندمدت تعدیل می‌شود. همان طور که از برآورد مدل تصحیح خطا مشاهده می‌شود، ضریب جزء تصحیح خطا ۰/۵۳ به دست آمده که به این معناست که در هر دوره ۵۳ درصد از عدم تعادل در شاخص توسعه انسانی تعدیل شده و به سمت روند بلند مدت خود نزدیک می‌شود.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

هدف اصلی این مطالعه بررسی میزان تأثیرگذاری رانت نفتی بر توسعه اقتصادی در کشور عراق بود. نتایج حاصل از برآورد مدل‌ها در کشور عراق نشان داد که رانت نفتی تأثیر معنی داری بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در کوتاه مدت و بلندمدت در کشور عراق دارد. از این رو فرضیه مربوط بر تأثیر معنی دار رانت نفتی بر شاخص توسعه انسانی را نمی‌توان رد کرد. همچنین نتایج به دست آمده نشان داد که رابطه غیرخطی میان رانت نفتی و شاخص توسعه انسانی وجود دارد. نتایج این مطالعه با مطالعه سوئیدان و البرگاتی (۲۰۲۰) همسو می‌باشد و با مطالعه امبینگوی و همکاران (۲۰۲۰) هماهنگ نمی‌باشد. سوئیدان و البرگاتی (۲۰۲۰) به بررسی تأثیر رانت نفت و خطرات ژئوپلیتیکی بر توسعه اقتصادی در کشور عربستان طی دوره ۲۰۱۸-۱۹۷۰ با استفاده از روش خودرگرسیون با وقفه‌های توزیع شده پرداختند. نتایج نشان داد که اثرات مستقیم کوتاه مدت و بلندمدت رانت نفت مثبت و معنادار است. امبینگوی و همکاران^۱ (۲۰۲۱) به بررسی اثرات رانت نفت بر توسعه اقتصادی در جمهوری کنگو در بازه زمانی ۱۹۸۷-۲۰۱۶ با استفاده از مدل تصحیح خطای برداری پرداختند. نتایج نشان داد که رانت نفتی تأثیر منفی و معناداری بر توسعه اقتصادی در کشور کنگو داشته است. درآمدهای حاصل از فروش منابع نفتی منجر به کاهش سهم درآمدهای مالیاتی، کاهش سرمایه اجتماعی و انسانی، بی‌ثباتی در اقتصاد و کاهش سرمایه‌گذاری می‌شود. بهره‌برداری از منابع طبیعی منجر به افزایش رانت و فساد در اقتصاد می‌شود و همچنین می‌تواند تخصیص بهینه منابع را مختل سازد و تأثیر منفی بر شاخص توسعه انسانی داشته باشد (هاتندورف، ۲۰۱۴).

• کیفیت حکمرانی تأثیر معنی داری بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در کوتاه مدت و بلندمدت در کشور عراق ندارد. کنتایچ این مطالعه با مطالعه سلیمی فر و همکاران (۲۰۰۲) همسو می‌باشد. آنها در ۲۰ کشور منتخب صادرکننده نفت تشریح نمودند که کیفیت حکمرانی تأثیر معنی داری بر شاخص توسعه انسانی ندارد.

• رشد اقتصادی تأثیر مثبت و معنی داری بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در کوتاه مدت و بلندمدت در کشور عراق دارد. توماس و همکاران^۲ (۲۰۱۶) در مطالعه ای نشان دادند که تقریباً چهل درصد از مطالعات تجربی رابطه منفی بین وفور منابع و رشد اقتصادی و بیست درصد از مطالعات، رابطه مثبت بین

۱. Mbingui, Owonda, & Diakabana

۲. Political Instability and Lack of Violence.

وفور منابع و رشد اقتصادی را تأیید می کنند و شصت درصد مطالعات وجود رابطه معنادار میان این دو متغیر را نقض می کنند. الکسیف و کنراد^۱ (۲۰۰۹) در مطالعه ای در کشورهای عضو اوپک و چند کشور نفتی غیر عضو اوپک (کانادا، مکزیک، نروژ، انگلستان و ایالات متحده) تشریح نمودند که درآمد بالای نفت تأثیر مثبت بر تولید ناخالص داخلی سرانه داشته است. (انصاری سامانی و خیل کردی، ۱۴۰۱) نتایج مطالعه حسیب و همکاران^۲ (۲۰۲۰) با استفاده از رگرسیون کوانتیل در دوره زمانی ۱۹۷۰-۲۰۱۸ نشان دهنده تأثیر مثبت و معنادار منابع طبیعی بر رشد اقتصادی همه کشورهای کشور آسیای میانه به جز هند بوده است. نتایج مطالعه بخشوده (۲۰۰۶) در دوره زمانی ۱۳۵۴-۱۳۸۲ نشان داد که رشد اقتصادی بر توسعه انسانی در ایران تأثیرگذار بوده است.

نرخ شهرنشینی تأثیر مثبت و معنی داری بر شاخص توسعه انسانی به عنوان شاخص نشان دهنده توسعه اقتصادی در کوتاه مدت و بلندمدت در کشور عراق دارد. سلامت فردی و امید به زندگی (به عنوان شاخصی از توسعه انسانی) ارتباط نزدیکی با شهرنشینی دارند (کریمینیس^۳ و همکاران، ۲۰۱۱) تأثیر شهرنشینی بر امید به زندگی، در ابیات شهرنشینی همانند یک شمشیر دولبه است. از یک طرف، شهرنشینی با توجه به مزایای گسترده شهرنشینی ممکن است وضعیت سلامت و بهداشت را در جامعه بهبود بخشد. از سوی دیگر، ممکن است قرار گرفتن مردم در معرض عوامل خطرزا و مزمن مانند آلودگی هوا، رژیم های غذایی ناسالم، سبک زندگی بی تحرک و استرس های زندگی، تأثیرات منفی بر وضعیت بهداشتی مردم و افراد جامعه داشته باشد (کیندینگ و چنگ، ۲۰۱۷).

شهرنشینی همچنین بر درآمد سرانه به عنوان یک بعد بسیار مهم از توسعه انسانی تأثیر گذار است. شهرنشینی موتور محرک مدرنیزه شدن و رشد اقتصادی است و به عنوان یک روند اجتناب ناپذیر توسعه انسانی محسوب می شود (چن و همکاران، ۲۰۱۶).

آموزش نیز بعد دیگری از شاخص توسعه انسانی است که می تواند از شهرنشینی متأثر شود. شهرنشینی فرآیندی است که طی آن افراد بیشتری از روستاها برای زندگی در شهرها خارج می شوند. این فرآیند نتیجه تحولات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است که با افزایش تعداد شهرهای پرجمعیت تر، بهره برداری از زمین را تغییر می دهد و از سیستم حکومتی روستایی به شهری تغییر می کند. در همین راستا، مناطق شهری به دلیل دسترسی آسان به خدمات برای آنها جذاب تر شد و در مناطق شهری فرصت های بیشتری برای کسب درآمد فراهم است. مناطق شهری نسبت به مناطق روستایی، زیرساخت های بهتری برای آموزش در اختیار دارند. همچنین امکان ادامه تحصیل در مناطق شهری نسبت به مناطق روستایی بالاتر است. این موضوع سبب تأثیرات مثبت شهرنشینی بر آموزش در بین افراد می شود. از طرفی فرهنگ شهری نیز در همین راستا است و نیاز به آموزش در مناطق شهری نسبت به مناطق روستایی بیشتر احساس می شود (اوکاپالا و اوکاپالا، ۲۰۰۹).

با توجه به نتایج، پیشنهادهای سیاستی زیر ارائه می گردد.

۱. Alexeev, M., Conrad, R.,

۲. Haseeb, M., Kot, S., Hussain, H. I., & Kamarudin, F.

۳. Crimmins

۴. Kinding & cheng

۵. Okpala & Okpala

با توجه به تأثیر معنی دار رانت نفتی بر شاخص توسعه انسانی در کشور عراق، پیشنهاد می شود سهم بیشتری از درآمدهای حاصل از این منابع به امور اجتماعی مانند آموزش (به خصوص آموزش زنان به خاطر نقش مهم آنان در تربیت فرزندان) از طریق ایجاد شرایط تحصیلات رایگان و سیاست‌های تشویقی آموزشی و گسترش بهداشت عمومی که از مؤلفه های شاخص توسعه انسانی می باشند، اختصاص یابد.

با توجه به تأثیر معنی دار رشد اقتصادی بر شاخص توسعه انسانی، افزایش نرخ رشد اقتصادی (با فرض ثابت بودن نرخ رشد جمعیت) موجبات افزایش درآمد سرانه را فراهم می نماید؛ که این امر به نوبه خود توسعه انسانی را بهبود می بخشد. بنابراین، پیشنهاد می شود به منظور تسریع رشد اقتصادی، سهم بیشتری از درآمدهای حاصل از صادرات منابع به سرمایه گذاری در منابع انسانی و سرمایه انسانی که از عوامل مهم و تأثیرگذار بر رشد اقتصادی می باشند، اختصاص داده شود.

فهرست منابع:

آقای مجید، رضاقلی زاده مهدیه، اسداله تبار فاطمه (۱۳۹۸) "نوسان رشد اقتصادی و درآمدهای نفتی در کشورهای عضو اوپک: بررسی نقش توسعه" مالی اقتصاد و الگوسازی (اقتصاد) بهار ۱۳۹۸، دوره ۱۰، شماره ۱؛ از صفحه ۹۷ تا صفحه ۱۲۷.

آهنگری، عبدالمجید؛ رضایی، محمدرضا و جوکار، یلدا. (۱۳۹۴). «بررسی تاریخی نقش نفت در اقتصاد ایران با تأکید بر بیماری هلندی» درسهایی برای آینده («چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت»، ۳۰ و ۳۱ اردیبهشت: ایران: صص.

ابراهیمی، محسن، سالاریان، محمد و حاجی میرزایی، سید محمد علی، (۱۳۸۷). بررسی مکانیسمهای اثرگذاری درآمدهای نفتی بر رشد اقتصادی کشورهای صادرکننده نفت از دیدگاه بلای منابع طبیعی، مطالعات اقتصاد انرژی، ۵ (۱۶) ۱۵۶-۱۳۱.

انصاری سامانی حبیب، خیل کردی ربابه (۱۴۰۱) رابطه بین کیفیت نهادهای سیاسی، رانت نفتی و رشد اقتصادی پژوهش های راهبردی بودجه و مالی زمستان ۱۴۰۱، دوره ۳، شماره ۴؛

ابریشمی، حمید و محسنی، رضا، (۱۳۸۱). نوسانات صادرات نفتی و رشد اقتصادی. پژوهشهای اقتصادی ایران، ۴ (۱۳) ۱-۳۲.

ابراهیمی، سجاد (۱۳۹۰). اثر شوکهای قیمت نفت و نوسانات نرخ ارز و نااطمینانی حاصل از آنها بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب نفتی. فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، ۵۹، ۸۳-۱۰۵.

- حاجی یوسفی، امیر محمد. (۱۳۸۷). دولت، نفت و توسعه اقتصادی در ایران. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- حاجی میرزایی، سیدمحمدعلی. (۱۳۸۵). "بررسی ضرورت و اهمیت تنظیم جریان ورود درآمدهای نفتی به اقتصاد ایران". فصلنامه بررسیهای مسائل اقتصاد انرژی. سال دوم. شماره ۴.
- خلیل زاده جواد، حیدری حسن، بشیری سحر (۱۳۹۹) " نقش درآمدهای نفتی و اعتبارات بانکی با تاکید بر حاکمیت سیاست های پولی در بخش تولید ایران با رهیافت یک مدل DSGE " پژوهش ها و سیاست های اقتصادی، تابستان ۱۳۹۹، دوره ۲۸، شماره ۹۴؛ از صفحه ۱۳۱ تا صفحه ۱۶۴.
- توسلیان، زهرا. (۱۳۹۳). اقتصاد سیاسی رانتیرسم و امکان سنجی تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. پایان نامه کارشناسی ارشد. کرمانشاه: گروه علوم سیاسی دانشگاه رازی.
- توکلی، سپیده، هوشمند، محمود، سلیمی فر، مصطفی و گرجی، ابراهیم (۱۳۹۶). بررسی اثر سیاست مالی به عنوان مکانیسم انتشار شوک های نفتی در اقتصاد ایران با استفاده از یک مدل خودرگرسونبرداری ساختاری. فصلنامه مطالعات اقتصادی کاربردی ایران، ۲۲، ۷۷-۹۸.
- رشیدی احمد، موسوی سیدصالح (۱۳۹۸) "درآمدهای نفتی و آثار متعارض آن بر رشد و توسعه اقتصادی در ایران و نروژ" مطالعات اقتصاد سیاسی بین الملل بهار و تابستان ۱۳۹۸، دوره ۲، شماره ۱؛ از صفحه ۱۵۳ تا صفحه ۱۸۲.
- سید نورانی، سید محمدرضا و خوش کلام خسروشاهی، مهدی. (۱۳۹۲). "منبع طبیعی نفت و پیشرفت اقتصادی ایران: چالشها و راهکارها"، مجله اقتصادی، ۱۱ و ۱۲ صص ۵-۳۰.
- سلیمی فر، محمد، هوشمند، محمود، بهنام، مهدی، و رمضانیان، نوا. (۱۳۹۴). بررسی رابطه ی برخورداری از منابع نفتی و توسعه ی انسانی در کشورهای منتخب صادرکننده ی نفت. اقتصاد و توسعه منطقه ای، ۲۲(۱۰)، ۱۴۰-۱۶۱.
- شیخ زاده حسین، (۱۳۹۸) " اقتصاد سیاسی نفت و تأثیر آن بر توسعه اجتماعی ایران " پژوهش های روابط بین الملل بهار ۱۳۹۸، دوره ۹، شماره ۱ (پیاپی ۳۱)؛ از صفحه ۲۴۳ تا صفحه ۲۸۰.
- شالچی وحید، قاسمی روح اله (۱۳۹۷) " بررسی تطبیقی اثر افزایش درآمدهای نفتی بر سیاست گذاری های دولت در نهادهای اقتصاد و سیاست: دو دوره ۱۳۵۶-۱۳۵۲ و ۱۳۸۹-۱۳۸۴" فصلنامه علوم اجتماعی، بهار ۱۳۹۷، دوره -، شماره ۸۰؛ از صفحه ۷ تا صفحه ۶۱.
- مهرآرا احمد؛ ابریشمی، حمید و زمانزاده نصرآبادی، حامد. (۱۳۹۰). "مصیبت منابع یا نهادها: مطالعه موردی کشورهای صادرکننده نفت"، پژوهشنامه اقتصادی، ۱۰(۳): صص ۲۰۵-۲۳۳.

مهرآرا، محسن، ابریشمی، حمید و زمان زاده نصرآبادی، حمید، (۱۳۹۰). تفسیری از فرضیه نفرین منابع در کشورهای صادرکننده نفت: تکانه های مثبت نفتی، از چه سطح آستانه ای برای رشد اقتصادی، مضر است؟ مطالعات اقتصاد انرژی، ۸ (۲۸) ۱۳۴-۱۱۹.

مهرآرا، محسن، (۱۳۹۳). آثار درآمدهای نفتی بر رشد اقتصادی ایران مبتنی بر شکستهای ساختاری درونزا، اقتصاد مالی، ۸ (۲۶) ۵۲-۳۳.

مهرآرا، محسن و مکی نیری، مجید (۱۳۸۸)، بررسی رابطه غیر خطی میان درآمدهای نفتی و رشد اقتصادی با استفاده از روش حد آستانه ای مورد ایران، فصلنامه مطالعات اقتصاد انرژی، ۶ (۲۲) : ۲۹-۵۲

طیب نیا، علی، زمان زاده، حبیب و شادرخ، مهدیه (۱۳۹۴) نقش نهادها در بروز مصیبت یا موهبت منابع نفتی، یک الگوی رانت جویی با رویکرد تعادل عمومی تصادفی پویا، فصلنامه پژوهش های پولی _ بانکی ۴۷۵-

۱. Asif, M., Khan, K. B., Anser, M. K., Nassani, A. A., Abro, M. M. Q., & Zaman, K. (۲۰۲۰). Dynamic interaction between financial development and natural resources: Evaluating the 'Resource curse' hypothesis. *Resources Policy*, ۶۵, ۱۰۱۵۶۶
۲. Alexeev, M., Conrad, R., ۲۰۰۹. The elusive curse of oil. *Rev. Econ. Stat.* ۹۱ (۳), ۵۸۶-۵۹۸. Andersen, J.J., Aslaksen, S., ۲۰۰۸. Constitutions and the resource curse. *J. Dev. Econ.* ۸۷ (۲), ۲۲۷-۲۴۶.
۳. Arezki, R., vander Ploeg, F. (۲۰۱۱). Do natural resources depress income per capita? *Review Development Economics*, ۱۵, ۵۰۴-۵۲۱.
۴. Arezki, R., Brückner, M., ۲۰۱۱. Oil rents, corruption, and state stability: evidence from panel data regressions. *Eur. Econ. Rev.* ۵۵ (۷), ۹۵۵-۹۶۳.
۵. Apergis, N., Payne, J.E., ۲۰۱۴. The oil curse, institutional quality, and growth in MENA countries: evidence from time-varying cointegration. *Energy Econ.* ۴۶, ۱-۹.
۶. Antonakakis, N., Cunado, J., Filis, G., & De Gracia, F. P. (۲۰۱۷). Oil dependence, quality of political institutions and economic growth: A panel VAR approach. *Resources Policy*, ۵۳, ۱۴۷-۱۶۳
۷. Bjorvatn, K., Farzanegan, M.R., Schneider, F., ۲۰۱۲. Resource curse and power balance: evidence from oil-rich countries. *World Dev.* ۴۰ (۷), ۱۳۰۸-۱۳۱۶.
۸. Burney, N. A., Mohaddes, K., Alawadhi, A., & Al-Musallam, M. (۲۰۱۸). The Dynamics and Determinants of Kuwait's Long-run Economic Growth. *Economic Modelling*, ۷۱, ۲۸۹-۳۰۴.
۹. Brückner, M. (۲۰۱۰). Natural resource dependence, non-tradable, and economic growth. *Journal of Comparative Economics*, ۳۸(۴), ۴۶۱-۴۷۱.
۱۰. Chang WY, Wei D. Natural resources and infectious diseases: The case of malaria, ۲۰۰۰-۲۰۱۴. *Soc Sci J.* ۲۰۱۹ Sep; ۵۶(۳):۳۲۴-۳۶ .

11. Chen, Y., Khurshid, A., Rauf, A., Yang, H., & Calin, A. C. (2023). Natural resource endowment and human development: Contemporary role of governance. *Resources Policy*, 81, 103334. doi:10.1016/j.respol.2023.103334.
12. Dreger, C. & Rahmani, T. (2016) "The impact of oil revenues on the Iranian economy and the Gulf states", *OPEC Energy Review*, 40(1), PP. 36-49.
13. Farooq, A., Shahbaz, M., Arouri, M. & Teulon, F. (2013). Does corruption impede economic growth in Pakistan? *Economic Modeling*, 30(1), 622-633
14. Faraj, M. M. (2020). The Impact of Oil Price Fluctuations on the General Budget in Iraq for the Period (1990-2018): An Analytical-Econometric Study. Retrieved from www.ideas.repec.org.
15. - Gylfason, T., Zoega, G. (2006). Natural resources and economic growth: the role of investment. *World Economy*, 29, 1091-1110.
16. Sachs, J.D., Warner, A.M., (2001). The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45, 827-838.
17. Gylfason, P. (1999) Natural resources and economic growth: a Nordic perspective on the Dutch disease, United Nations University, World Institute for Development Economics Research, No. 167.
18. Gylfason, T. (2001). Natural resources, education, and economic development. *European economic review*, 45(4-6), 847-869.
19. Joshi, V. (1970) Saving and Foreign Exchange Constraints, in P. P. S treeten (ed.), *Unfashionable Economics: Essays in Honour of Lord*
20. Hadj, T. B., & Ghodbane, A. (2011). Do natural resources rents and institutional development matter for financial development under quantile regression approach? *Resources Policy*, 36(1), 101-119
21. Hattendorff, C. (2014). Natural resources, export concentration and financial development (No. 2014/34). *Diskussionsbeiträge*.
22. Haseeb, M., Kot, S., Hussain, H. I., & Kamarudin, F. (2011). The natural resources curse and economic growth hypotheses: Quantile-on-Quantile evidence from top Asian economies. *Journal of Cleaner Production*, 19, 1230-1246.
23. Imeokparia, L., Peter, O. O., Bello, B. A., Osabohien, R., Aderemi, T. A., Gershon, O., & Abidemi, A. (2023). A panel analysis of crude oil exports and poverty reduction in african oil producing countries: implication for the sustainable development goal one. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(4), 169-174. doi:10.5907/ijeep.v13i4.169-174
24. Khan, M. A., Gu, L., Khan, M. A., & Oláh, J. (2020). Natural resources and financial development: The role of institutional quality. *Journal of Multinational Financial Management*, 56(4), 1007-1011
25. Lewis, W. A. (1980) "The slowing down of the engine of growth", *The American Economic Review*, 70(4), 800-814.

۲۶. Khan, U. (۲۰۲۰). The nexus between urbanization, gross capital formation, and economic growth: A study of Saudi Arabia. *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, ۷(۱۲), ۶۷۷-۶۸۲.
۲۷. Morad beige, M., Hook Law, S. (۲۰۱۶). Growth volatility and resource curse: Does financial development dampen the oil shocks. *Journal of resources policy*, ۴۸, ۹۷-۱۰۳.
۲۸. Pérez, C. and Claveria, O., (۲۰۲۰). Natural resources and human development: Evidence from mineral-dependent African countries using exploratory graphical analysis. *Resources Policy*, ۶۵, p.۱۰۱۵۳۵.
۲۹. Shatha Khalil. (۲۰۱۸). The Rentier Mentality of the government destroys the Iraqi economy. Rawabet Center for Research and Strategic Studies.
۳۰. Sweidan, O. D., & Elbargathi, K. (۲۰۲۲). The effect of oil rent on economic development in Saudi Arabia: Comparing the role of globalization and the international geopolitical risk. *Resources Policy*, ۷۵, ۱۰۲۴۶۹
۳۱. Zheng, Z., Lisovski, A., Vasa, L., Strielkowski, W., & Yang, Y. (۲۰۲۳). Resources curse and sustainable development perspective: Fresh evidence from oil rich countries. *Resources Policy*, ۸۵, ۱۰۳۶۹۸

The effect of oil rent on economic development: A case study of Iraq

Widad mohammed jbo^۱

Hosein ali Mehrnia^۲

Parvaneh Salatin^{۳*}

Achieving economic development is one of the most important goals of governments, and this opportunity is more available for countries that have natural resources, including oil. Oil revenues affect the economy of countries with oil resources in many ways. depending on the mechanism of using these revenues; Oil revenues can be a factor to accelerate or hinder the movement towards economic development. In this regard, the main goal of this article is to investigate the impact of oil rent on the human development index as a measure

---

^۱- MSc Assistant Professor of Economics, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, Iran. f-zand^۱۱۷۷@gmail.com, Islamic Azad university, South Tehran Branch, Tehran, Iran. widadmohammedjbor@gmail.com

^۲- Assistant Professor, Department of Islamic Studies, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran mehrnia.hossinali@yahoo.com

^۳- Assistant Professor, Department of Economics, Firoozkooh Branch, Islamic Azad University, Firoozkooh, Iran Par_salatin@yahoo.com

of economic development in Iraq. The results of model estimation using ARDL method showed that oil rent has had a positive and significant effect and its square has a negative and significant effect on the human development index as a measure of economic development in Iraq. Therefore, there is a non-linear relationship between oil rent and economic development in Iraq. At a glance, oil revenues can have two opposite effects on the human capital index as a measure of economic development. Oil revenues can strengthen and develop the education system by providing sufficient resources for the education budget of the government and thus lead to the strengthening of human capital. But at the same time, the expansion of oil revenues and the creation of a rentier state in the economy can turn oil resources into the target of rent-seeking groups, and instead of allocating oil revenues to educational infrastructure, it can become a tool for public policies. to become friendly and anti-development.

Other results of the model estimation showed that the quality of governance does not have a significant effect on the human development index as a measure of short-term and long-term economic development in Iraq. However, the rate of urbanization and economic growth have a positive and significant effect on the human development index as a measure of short-term and long-term economic development in Iraq. The error correction coefficient showed that in each period 0.3% of the imbalance in the human development index was adjusted and approached its long-term trend.

Keywords: human development index, oil rent, ARDL